

INHOUD

Deel I

1	Woensdag 2 juni 1943	13
2	Brieven uit Wenen	17
3	Modder en geloof	32
4	Een pondje sperziebonen	53
5	De Nieuwe Orde	73
6	Vodden	98

Deel II

1	Woensdag 1 april 1942	129
2	De revisor uit Berlijn	133
3	De laatste dagen van maart	149
4	Het Grauwe Huis	185
5	Een streepje hemel	211
6	In vreemde aarde	238

Na 1943 263

Nawoord 267

Wie is wie? 271

Wat is wat? 273

Met dank aan 275

Bronnen 277

DEEL I

WOENSDAG 2 JUNI 1943

Op een snikhete lentedag in Wenen stapt een man in rokkostuum en vlinderdas uit zijn zwarte Opel Blitz, een eenvoudige pick-uptruck met een tweeënhalve meter diepe laadbak, een houten reling en een cabine als de kop van een potige hond. Een vrachtauto zoals een kind die tekent. De man heeft zijn auto in de schaduw geparkeerd en pakt van de passagiersstoel een hoge zijden hoed. Hij sluit de wagen af, zet de hoed op en steekt schuin een brede boulevard over.

Hij is gekleed alsof hij naar de opera gaat, maar in dat geval zou hij de verkeerde kant op lopen. De zon staat op dit late middaguur nog net boven de huizen en werpt een langgerekte schaduw op de weg achter hem. Hij loopt met ferme passen, rechtop, doelgericht. Een man die geen twijfel kent. Dat zal pas later komen, als alles anders is, als de rekening van de geschiedenis wordt opgemaakt. Maar nu wandelt hij monter en zonder aarzelen via een parallelweg naar het kolosale symmetrische pand van de rechtbank, dat in de volksmond het Grauwe Huis heet.

Voor de hoofdingang wordt hij opgewacht door twee mannen. Ook zij dragen hoeden, maar veel minder deftig en hun versleten overjassen hangen nonchalant open met dit warme weer.

De portier van het *Landgericht* Wien groet hen beleefd. Eenmaal binnen slaan ze rechts af een lange, koele gang in

met witte muren en een hoog gewelfd plafond. Aan dunne ijzeren pijpen hangen bolvormige lampen, vijftien in totaal. Op de vloer zijn rechthoeken van schuin gelegde okerkleurige tegels, waar een roodbruine rand van kleinere tegels omheen ligt. Om de paar meter is links een nis met op ooghoogte een raam. Wie door de gang loopt en naar buiten kijkt, ziet alleen de lucht.

De voetstappen van de drie mannen klinken hol en regelmatig. Aan het einde van de gang gaan ze een vertrek binnen dat door een vaal zwart gordijn in tweeën is gedeeld. Achter het gordijn bevindt zich een ruimte van ongeveer vijf bij zeven meter. Aan de betegelde linkermuur is op schouderhoogte een opmerkelijk grote kraan bevestigd en in het midden van de vloer is een zinken afvoerputje met een vierkant rooster van gietijzer.

Johann Reichhart – zo heet de man met de hoge hoed – controleert routineus de guillotine, het enige object in deze ruimte. Er zijn foto's waarop hij met zijn beulsknechten trots poseert naast zijn *Gerät F*, zijn *Fallbeil*, altijd onberispelijk gekleed in rokkostuum, als de directeur van een macaber circus. Je vraagt je af hoe zijn hemd zo smetteloos wit blijft. Het is 2 juni 1943, 18.20 uur. De eerste *Armesünder* kan worden opgehaald.

Bovenaan de lijst van 'armezondaars', de terdoodveroordeelden, staat die woensdagavond de naam van de Nederlandse koopman Jacob Dirkmaat. Dezelfde ochtend hebben zijn advocaten nog tegen Jacobs geliefde, Mimi Wiesnar, gezegd dat de zaak er goed voor staat. Er is een gerede kans dat het hooggerechtshof in Leipzig zijn zaak zal heropenen. Mimi heeft hem om 9.30 uur nog gezien. Ze mochten elkaar niet spreken, dus heeft ze hem geschreven om het goede nieuws met hem te delen.

Maar om 10.55 uur wordt Jacob uit zijn cel E-94 gehaald en

samen met zeventien andere doodskandidaten naar een van de armezondaarscellen gebracht. Elke gevangene weet wat dat betekent. De cel waar de terdoodveroordeelden hun laatste uren doorbrengen, is vriendelijker dan die waarin Jacob de afgelopen maanden heeft gezeten. Er is een raam met spijlen dat uitziet op een binnenplaats waar de acacia's in bloei staan. Aan de muur hangt een crucifix.

Jacob zit aan een zware houten tafel. Hij krijgt een potlood en een minuscuul velletje papier voor zijn afscheidsbrief. Aan Mimi, die hij soms Alma noemt, schrijft hij:

Lieve Alma. Ach, nu is het uit! Ik heb je brief nu gekregen. Hij is me gebracht. Alma, ik ben direct nadat ik je gezien had weer uit de cel gehaald en weggebracht, en zal vanmiddag worden terechtgesteld!!! [...] L. A. verschrikkelijk, verschrikkelijk, ik moet sterven, en waarvoor! Wat heb ik eigenlijk voor slechts gedaan? [...] Het wil geen licht worden in mijn hart, ik ben zoo angstig en niet zeker, het blijft zoo donker, zoo veel in mijn hart.

Later die middag komt *Pfarrer* Rieger, de lutherse dominee die hem tot het einde toe zal bijstaan. Ze praten. Het Heilig Avondmaal slaat Jacob af. Hij kan niet geloven dat God gevoelig is voor berouw op de drempel van de dood.

Om twintig minuten over zes wordt hij opgehaald. Zijn schoenen, sokken en bovenkleding moet hij uittrekken. Weerloos staat hij daar, een oude, halfnaakte man met ingevallen borst en afhangende schouders. Dertig kilo is hij afgevallen. De gerimpelde, gelige huid herinnert vaag aan een ander leven, toen het vel nog strak zat. Zorgvuldig vouwt hij zijn blouse en hemd op, hij rolt zijn sokken tot een bolletje en legt alles op een stapel op de stoel. Zijn handen worden op zijn rug geboeid. Alsof hij iets zou kunnen uithalen tegen de bewakers. Het valt hem op hoe jong ze zijn. Hij werpt nog een

vluchtige blik door het raam naar buiten en neemt zich voor zijn laatste stappen te tellen, om rustig te blijven.

In een lange rij, met voorop twee cipiers en achteraan twee gewapende agenten in uniform, marcheert de naargeestige stoet van doodskandidaten naar het vertrek aan het einde van de gang. Jacob is de eerste in de rij. Naast hem loopt dominee Rieger. Tweeënzeventig stappen.

Eenmaal binnengekomen in de kamer met het vale zwarte gordijn beveelt een rechter in toga hem zijn naam te zeggen. 'Jacob Dirkmaat.' De rechter verklaart nogmaals dat hij als *Volksschädling*, als volksschender, ter dood is veroordeeld en dat gratie is geweigerd. Dan klinkt het zakelijk en toonloos: 'Het oordeel wordt nu voltrokken.' Dit is het teken voor de zes in het zwart geklede mannen die achter Jacob onhoorbaar vanachter het gordijn tevoorschijn zijn gekomen. Met hun handen bedekken ze zijn ogen en in looppas wordt hij de aangrenzende, betegelde ruimte in geduwd. Om precies 18 uur, 27 minuten en 20 seconden leggen de mannen hem op zijn buik op de guillotine. Vijf seconden later tekent de beul de verklaring dat de executie is uitgevoerd. *Ohne Besonderheiten* staat erbij, zonder bijzonderheden. Het lijk wordt in een van de kisten gelegd die in de ruimte ernaast op hun mistroostige inhoud wachten. Een kleine kist. Het hoofd ligt tussen de benen, dat scheelt hout.

Jacob Dirkmaat is de eerste van achttien mannen die op deze lenteavond in 1943 in het Grauwe Huis worden onthoofd. Elke twee à drie minuten één.

2

BRIEVEN UIT WENEN

De geschiedenis van mijn grootvader Jacob Dirkmaat kende ik niet of nauwelijks. Daarover werd bij ons thuis niet gesproken. Ik wist dat de vader van mijn moeder was onthoofd en dat het iets met uniformen voor de Wehrmacht te maken had, maar dat wilde niet zeggen dat hij een held was. Als het geval al ter sprake kwam, was het in vage bewoordingen. Vragen over haar vader leken bij mijn moeder een mengeling op te roepen van schaamte, wrevel en verdriet. Een treurige geschiedenis, meer hoefden we er niet van te weten. Op haar bureautje stond vroeger een foto van een man die veel op mijn oom Jaap leek, maar nadat ons gezin van Oegstgeest naar Badhoevedorp was verhuisd, toen ik twaalf was, heb ik die foto nooit meer teruggezien.

Mijn moeder werd in die periode geplaagd door depressies. Als we 's middags uit school kwamen, lag ze op bed en moesten mijn zussen en ik stil zijn. Een paar keer werd ze opgenomen in een kliniek en was ze wekenlang weg. Dan kregen wij rood en paars geëmailleerde centen en stuivers die ze bij creatieve therapie had gemaakt. Haar somberheid had 'iets met vroeger' te maken, meer werd er niet over gezegd. Als puber was ik vooral met mezelf bezig en heb ik nooit doorgevraagd naar de reden van haar verdriet. Ook toen ik ouder werd, toen mijn moeder de herinneringen die haar kwelden in een stil hoekje in haar hoofd had opgeborgen, is

het nooit bij me opgekomen om met haar over de lugubere dood van haar vader te praten.

Nu ik eindelijk weet wat ik zou willen vragen, is er niemand die nog antwoord kan geven. Mijn ouders en ooms en tantes van moederskant zijn allemaal overleden. Bijna was het verhaal van hun vader met hen begraven.

Het is december 2018. Mijn nicht Marjan organiseert een familiereünie. De meeste nichten en neven Dirkmaat heb ik al zeker tien jaar niet gezien. Hun namen en gezichten komen me vaag bekend voor, maar op straat zou ik ze niet herkennen.

De reünie is een mooie aanleiding voor Marjan om eindelijk eens te kijken naar brieven uit de nalatenschap van haar vader, die haar oudere zus op zolder bewaart en die daar jarenlang hebben liggen wachten op een geschikt moment om hun verhaal prijs te geven. Marjans jongste zus Agneet, die later onvermoeibaar de meest essentiële informatie uit alle denkbare bronnen weet op te diepen, heeft de brieven gekopieerd. Ze zijn als pdf meegestuurd met de uitnodiging voor de reünie. 'Het gaat over onze opa in de oorlog. Heel heftig allemaal,' schrijft Marjan erbij.

Ik open het document en begin te lezen. Het zijn meer dan veertig brieven uit de periode van 1942 tot 1964. De meeste zijn afkomstig van een zekere mevrouw Wiesnar uit Wenen en een paar van mijn grootvader uit de gevangenis. Verder zijn er brieven van advocaten en van mensen met namen die ik nooit eerder heb gehoord en die allemaal betrokken zijn bij een schimmige zaak waarvan hij de spil lijkt te zijn.

De oorspronkelijke brieven waren in het Duits geschreven en zijn door mijn oom Jos Hermans nauwgezet vertaald en doorgestuurd aan de broers en zussen. Jos, de man van tante Maartje, de oudste dochter van mijn grootvader, was de enige in de familie die goed Duits sprak. Later voerde hij

namens de kinderen ook de correspondentie met de autoriteiten.

Papier was schaars in de oorlog. De brieven zijn aan twee kanten volgetypt op flinterdunne, met carbonpapier vermenigvuldigde velletjes. Het kost enige moeite om de vervaagde woorden te ontcijferen. De eerste twee brieven van mevrouw Wiesnar aan de familie zijn gedateerd op 5 augustus en 9 oktober 1942. Daags na ontvangst van de laatste, op 16 oktober, zet Jos zich ertoe ze te vertalen. In zijn begeleidende brief aan de broers en zussen heeft hij het vooral over de bruiloft van mijn oom Jaap met tante Gré een dag eerder. Het is midden in de oorlog, het dagelijks leven gaat gewoon door. Veel vertier is er niet. Een bruiloft met feestmaal is een hoogtepunt, een verzetje waar je lang op teert. Mijn vader zei vaak dat voor jonge mensen het ergste van de oorlog misschien wel de eindeloze verveling was.

Rotterdam, 16 oktober 1942

Beste mensen,

Nog niet geheel bekomen van de gastrische inspanningen van gisteren (wat was het onvergetelijk, hè, en allemaal zóó best dat je de kans niet kreeg om er ziek van te worden!) en in de hoop dat de twee feestvarkentjes nu twee duifjes zijn geworden, die fijn zitten te koeren tusschen de bomen van het Meerhuizenplein, slechts nu en dan hun gekoer onderbrekend om met den snavel een erwte op te pikken of een enkel takje van het knusse nest te verschikken, wil ik over m'n belofte van gisteren geen figuurlijk gras laten groeien en zet ik mij tot het vertalen van den gisteren ontvangen brief. Vooraf laat ik gaan een vroeger ontvangen schrijven.

[...] Zooals jullie zult merken is mevrouw Mimi Wiesnar, de mevrouw waar vader al die jaren heeft ingewoond, ertoe geneigd, bloemrijke taal te gebruiken, hetgeen mij

doet vermoeden dat haar mededeelingen wel eens wat overdreven zijn. Maar ook dan is het geval al treurig genoeg.

Groet van deur tot deur, Jos Hermans

Weenen, 5 Augustus 1942

Zeer geachte Heer Hermans,

[...] U bevestigt mij een bericht, waarin men U meedeelt, dat de kinderen van mijnheer D. voorlopig niet mogen schrijven. Intusschen kreeg ik een brief van uw vader met Uw adres, waarin hij mij verzoekt, U in het Duitsch te schrijven.

[...] U vraagt van mij opheldering van dit treurig geval. Om wat meer omtrent mijnheer Dirkmaats ongeluk te weten te komen, zocht ik zijn compagnon op, die buiten Weenen verblijft. Hij zei me, dat mijnheer D. het slachtoffer van een anonieme aanklacht is. Op 7 Juli was er zitting. Ik ging erheen en trof er slechts den compagnon en den Heer Dirkmaat. Aan beide zijden advocaten, ik heb de zitting bijgewoond in de zaal en pas daar vernam ik, dat de compagnon zelf de aanklager is! Hoe de aanklacht luidt, weet ik natuurlijk niet. De zitting wordt op 15 September voortgezet. Ik hoorde mijnheer D.'s verdediger zeggen, dat hij direct een verzoek zou indienen om mijnheer D. op vrije voeten te krijgen, maar er zijn nu meer dan vier weken voorbijgegaan zonder resultaat. [...] Mijnheer D. ziet er broodmager uit en heeft op mij een lijdende indruk gemaakt. Wij hebben elkaar gezien, doch mochten elkaar niet spreken.

Beste groeten aan U alsook aan Uw echtgenoot, Mimi Wiesnar

De tweede brief is geschreven op 9 oktober, de verjaardag van mijn grootvader. Hij zit dan al sinds april in voorarrest.